

Олена М. Антонова

ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ВНЗ

У статті розглянуто формування фінансово-економічного механізму забезпечення економічної безпеки вищого навчального закладу, а також запропоновано модель системи управління економічною безпекою вищого навчального закладу.

Ключові слова: економічна безпека; фінансові засоби; прибуток; вищий навчальний заклад.
Форм. 2. Рис. 5. Табл. 1. Літ. 23.

Елена М. Антонова

ФОРМИРОВАНИЕ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ВУЗА

В статье рассмотрено формирование финансово-экономического механизма обеспечения экономической безопасности высшего учебного заведения, а также предложена модель системы управления экономической безопасностью высшего учебного заведения.

Ключевые слова: экономическая безопасность; финансовые средства; прибыль; высшее учебное заведение.

Olena M. Antonova¹

FORMATION OF FINANCIAL AND ECONOMIC MECHANISM TO ENSURE UNIVERSITY ECONOMIC SECURITY

The article deals with the formation of financial and economic mechanism ensuring the economic security of a university. A model of economic security management system for a higher education institution is offered.

Keywords: economic security; financial assets; profit; higher education institution.

Постановка проблеми. У дослідженнях останніх років проблема формування систем управління ВНЗ і вищої школи в цілому знайшла своє відображення і була викликана переважно зміною концепції ВНЗ. У дослідженнях, проведених нами, показано, що: вищий навчальний заклад є складною соціально-економічною системою; управління економічною безпекою ВНЗ повинно здійснюватися у рамках однойменної спеціалізованої підсистеми системи управління ВНЗ; головною причиною скрутного фінансового становища ВНЗ є тривала бюджетна криза країни, яка не дозволяє утримувати ВНЗ на гідному рівні, у зв'язку з чим університети з метою самозбереження змушені знаходити додаткові фінансові джерела [1]. Із викладеного виходить, що підсистема управління економічною безпекою ВНЗ (СУЕБВНЗ) повинна:

- бути «вбудована» в діючу систему управління;
- включати в себе спеціалізований блок управління фінансовими потоками, максимально адекватний можливому арсеналу ринкових методів управління фінансами;
- мати за мету забезпечення реалізації основної місії ВНЗ, виконання освітніх завдань, які покладаються на вищу школу державою і суспільством.

¹ National Academy of Management, Kyiv, Ukraine.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом спостерігається суттєве збільшення уваги до діяльності вітчизняних ВНЗ. Дослідження діяльності ВНЗ в ринкових умовах розпочиналися з наукових праць О.А. Кратта [18], А. Кімберга [15; 16], Т.Є. Оболенської [21]. Науковці звертаються у тому числі і до зарубіжного досвіду. Зокрема, звертає на себе увагу стаття Т.М. Боголіб [5], в якій узагальнено зарубіжний досвід реформування вищої освіти саме в економічному аспекті. Питання економічної безпеки підприємства та проблеми її забезпечення досліджували такі українські та російські вчені, як: О.В. Ареф'єва [2], Ю.В. Бабанова [3; 4], Л.С. Будович [6; 7], К.С. Горячева [9], С.О. Грунін [11], В.В. Домарєв [12], М.М. Єрмошенко [13], А.В. Кашин [14], Г.В. Козаченко [17], О.М. Ляшенко [17], С.М. Міщенко [20], Є.А. Олейніков [22], О.А. Полушкін [23] та інші.

Мета дослідження полягає в розробці моделі системи управління економічною безпекою вищим навчальним закладом.

Основні результати дослідження. У своїх подальших міркуваннях з приводу розробки моделі СУЕБВНЗ спиратимемося на формування системи управління у вигляді морфологічної матриці типу «функції-цілі». По горизонталі цієї матриці розташовуються цільові підсистеми, які відповідають за реалізацію основної мети, а по вертикалі – загальносистемні (управлінські) функції, виконання яких забезпечує досягнення мети. У контексті нашого дослідження ми ведемо мову про таку систему управління, яка б:

- спиралася на чинники економічного зростання системи управління;
- була орієнтована переважно на економічні результати.

Вказані ознаки визначають морфологію системи економічного управління ВНЗ (СЕУВНЗ), також характеризують її подвійний характер. З одного боку, орієнтація на основні чинники економічного зростання є своїм логічним наслідком освіти в системі самостійного блоку, який ми назвемо «Управління розвитком» і який відповідальний за формування сукупного науково-технічного, навчально-педагогічного і соціально-економічного потенціалу і стратегію його зростання та вдосконалення.

З іншого боку, орієнтація на економічні результати має на меті формування всередині системи управління ВНЗ не менш великого і відносно самостійного блоку, що забезпечує функціонування ВНЗ в умовах (зовнішніх і внутрішніх), що склалися, тобто приводить в дію механізм використання наявного потенціалу, економічних ресурсів, які формуються, з мірою корисності, яку прийнято вважати якістю інтелектуальної продукції і послуг. Цей блок ми назвемо «Управління функціонуванням». Таким чином, маємо дві великі цільові підсистеми системи управління: «Розвиток ВНЗ» і «Функціонування ВНЗ». Перша підсистема орієнтує ВНЗ на рівень потреб суспільства (галузі, регіону) і осіб, а друга – на використання можливостей і створення умов для розвитку першої. Спробуємо описати ці два блоки в загальному вигляді.

Блок «Розвиток ВНЗ» формуватимемо, спираючись на теорію економічних чинників виробництва. З економічної теорії відомо, що основними чинниками будь-якого виробництва є праця, земля і капітал в його матеріальній і грошовій формах, тобто засоби виробництва. Звідси витікає, що блок розвитку повинен включати, як мінімум, три цільові підсистеми, одна з яких відпо-

відальна за розвиток засобів виробництва (назвемо її цільовою підсистемою управління розвитком матеріально-технічної бази (ЦПС «УРМТБ»)). Іншою необхідною частиною цільової підсистеми є підсистема, відповідальна за живу працю, основний чинник виробництва в будь-якому виробництві, особливо у ВНЗ, бо там він виступає як кваліфікована робоча сила особливого сорту – інтелектуального і не може бути замінений ніякою найдосконалішою технікою. Саме праця, з якою засоби виробництва «вступають у контакт», «знімає з них мертву предметність, споживає їх, перетворює їх із споживних вартостей, існуючих лише як можливість, в дійсній і діючій споживній вартості» [19, 63]. Жива праця, яка виступає не як абстракція, а як конкретний виробник, не можна уявити без соціальної оболонки, кваліфікаційних особливостей та інших сторін свого існування, які формують трудовий колектив ВНЗ, умови праці, мікроклімат, безпеку праці і творчу його активність. Саме тому сутність другої цільової підсистеми блоку «Розвиток ВНЗ» ми визначили як «Управління соціальним розвитком трудового колективу (ЦПС «УСРТК»).

Третя цільова підсистема, яка входить до блоку «Розвиток ВНЗ», відповідає за виконання і вдосконалення загальних для системи економічного управління функцій, які ми назвемо загальносистемними. Відмітимо, що це не організаційна структурна одиниця, орган, а цільова підсистема, в рамках якої розвивається й вдосконалюється господарський механізм системи управління. Щоб зрозуміти суть цієї цільової підсистеми, розглянемо формулу економічної ефективності діяльності організації (або реалізації заходу):

$$E = KP/B, \quad (1)$$

де E – показник ефективності; KP – кінцевий результат діяльності; B – витрати на отримання кінцевого результату, в дещо іншій постановці, а саме:

$$KP = E \times B. \quad (2)$$

Перехід від (1) до (2), незважаючи на нібито тривіальність, має глибокий економічний сенс. Вираз (1) носить інформативний характер, який відбиває «знімання» кінцевого результату з одиниці витрат ресурсів. Вираз (2) відбиває суть переходу ресурсів в кінцевий результат через систему нормативу питомих витрат на одиницю продукції (результату). Ефективність (E) показника результату, який у минулому часто використовувався як звітний, стає основним чинником зростання кінцевого результату. Так, за незмінної величини (E) зростання (KP) залежить від кількості ресурсів, які залучаються до обігу; у випадку ж, коли можливості цього залучення знижуються, ефективність (E) використання ресурсів стає реальним джерелом зростання результатів.

Завдання цільової підсистеми «Управління організаційно-економічним розвитком» (ЦПС «УОЕР») – третьої підсистеми блоку «Розвиток ВНЗ» полягає в підвищенні дієвості процесу управління на основі розробки заходів і системи нормативів, які підвищують реальний «Обсяг» результатів з одиниці ресурсу, який витрачається. Сукупній величині (E) відповідають такі сфери економічного управління, як, наприклад, система оплати праці, амортизаційна політика, нормування питомої витрати матеріальних затрат, податкова політика, механізм внутрішньогосподарських відносин тощо. Рациональне встановлення величин типу (E), розуміння тенденцій їх зміни, облік і конт-

роль їх виконання означає по суті управління «чорною скринькою» у відомій моделі управління «вхід (*B*) стан (*E*) – вихід», управління інтенсифікацією виробництва, аналіз резервів ефективності.

Блок «Функціонування ВНЗ», орієнтований на раціональне використання потенціалу ВНЗ, також складають цільові підсистеми, відповідальні за створення і реалізацію високоякісного і високоефективного інтелектуального або інженерно-технічного продукту (товару), ціноутворення, ефективне використання наявних у розпорядженні ВНЗ ресурсів у рамках встановлених і діючих у ВНЗ норм, нормативів та економічних правил. З політико-економічних позицій ключовими словами для блоку «Функціонування ВНЗ» є: вартість, споживча вартість і співвідношення споживчої вартості до вартості.

Цільова підсистема «Управління створенням і реалізацією товарної продукції ВНЗ» (ЦПС «УСРТП») включає такі завдання, як організація власне процесу створення, ціноутворення, реалізації, тиражування створеної інтелектуальної продукції ВНЗ, виконання договірних умов, приведення продукції до товарного виду і ряд інших робіт та різного роду послуг, які також є продукцією, мають корисний ефект, задовольняючи потреби людей. Цільова підсистема «Управління якістю» (ЦПС «УЯ») покликана здійснювати розробку умов і стандартів якості, забезпечення науково-технічного рівня продукції, одним словом – виконання усіх функцій, спрямованих на зростання споживчої вартості створюваного товару. Цільова підсистема «Управління ефективністю використання ресурсів» покликана відстежувати виконання норм і правил витрачання усіх ресурсів, а також аналізувати рівень ефективності використання сукупного потенціалу ВНЗ. Відмінність цієї підсистеми від ЦПС «УОЕР» полягає в тому, що вона перша реалізує установки, які поступили з останньої, здійснюючи суворий контроль за їх дотриманням. В цьому сенс цільових підсистем блоків розвитку і функціонування системи економічного управління ВНЗ (СЕУ ВНЗ).

Продовжуючи опис СЕУВНЗ, відмітимо, що управляти за цільовою ознакою означає – знати «що робити», але не дає відповіді «як робити». Щоб відповісти на це питання, необхідно проаналізувати власне механізм реалізації функцій управління, або загальносистемних функцій. При цьому слід нагадати, що в нормативній літературі склад загальносистемних функцій (СЗСФ) освітлюється неоднозначно, з різною мірою деталізації. Нам представляється, що природа СЗСФ бере свій початок від механізму дії системи економічних законів. Тут важливо зрозуміти, а зрозумівши – сформулювати загальну конструкцію економічного закону. З літератури відомо, що автори користуються різними підходами до її формування. Одні трактують закон як основну тенденцію розвитку тих або інших явищ (залежно від суті закону), інші стверджують, що економічний закон відбиває причинно-наслідковий зв'язок явищ. Ми схильні до визначення жорсткої конструкції закону, формулюючи її як «мету-засіб». Деякі пов'язують економічні закони з системою економічних інтересів, стверджуючи, що інтерес править суспільством. Ми дотримуємося своєї точки зору, що економічний закон має безліч проявів, яким може бути поставлена у відповідність своя конструкція його основного змісту, якій, своєю чергою, відповідає своя загальносистемна функція. Так, конструкції «основна тенденція» відповідає комплексна функція «Прогнозування і плану-

вання»; конструкції типу «мета-засіб» – функція «оцінка»; конструкції типу «причинно-наслідковий зв'язок» – функція «аналіз». Відтак, тим, хто вивчає механізм дії законів, виходячи з системи інтересів, ближче функція «стимулювання»; тим же, хто досліджує організаційні форми проявів законів – ближче функція «організація». Склад функцій залежатиме від міри пізнання механізму дії економічних законів. На разі, зробивши спробу систематизації СЗСФ на основі вивчення різних підходів, ми прийшли до набору СЗСФ. Склад цих функцій має комплексний характер і це зроблено для компактного представлення системи управління ВНЗ в цілях забезпечення її осяжності. Цей склад, на нашу думку, виражається наступним набором СЗСФ: «стратегічне планування», яке включає «прогнозування» і поточне «планування», «фінансування і кредитування», «організація і оперативне управління», «облік і контроль», «аналіз і оцінка», «оплата і стимулювання». В цьому випадку загальна функціонально-цільова структура системи управління ВНЗ представляється у вигляді досить логічної і компактної сформованої матриці, побудованої за принципом «перетину» функцій і цілей.

Матрична функціонально-цільова модель системи управління ВНЗ, разом з її інформативністю, наочністю, логічністю побудови, цілеспрямованістю і достатньою обґрунтованістю, має істотний недолік. Вона є статичною, тобто не відбиває ні кінематики процесу управління, ні його динаміки. Нами зроблено спробу описати цикл управління, його кінематичну схему. Загальний механізм дії системи управління ВНЗ є замкнутою послідовністю включення цільових підсистем в процес створення і розподілу прибутку. Якщо процес циклічний, то «розірвати» його, тобто виділити центральний момент, центральну ланку можна на будь-якій стадії, проте ми зупинимося на прибутку, і це обумовлено наступним причинами:

1. Прибуток ВНЗ – це кінцевий фінансовий результат діяльності трудового колективу.

2. Прибуток ВНЗ – джерело саморозвитку ВНЗ через утворення госпрозрахункових фондів, від розміру яких залежить темп реалізації соціальної політики.

3. Прибуток ВНЗ є осередком економічних інтересів держави (податки), колективу (госпрозрахункові фонди) і особи (індивідуальний фонд споживання за вирахуванням авансованої зарплати).

Слід зазначити, що стосовно функціонально-цільової моделі управління перевищення доходів над витратами є результатом дії цільових підсистем блоку «Функціонування ВНЗ» і початком дії цільових підсистем блоків «Розвиток ВНЗ». Якщо розглядати цільові підсистеми з вартісних позицій, то відповідальність ЦПС за той або інший вартісний блок господарського механізму можна розподілити, використовуючи загальну схему, яка характеризує процес створення і розподілу перевищень прибутку представлени на рис. 1.

Зупинимося детальніше на механізмах реалізації цільових підсистем. Необхідно зазначити, що розділення ВНЗ на підсистеми, структурні блоки потрібне для ясного розуміння усієї системи в цілому. Ми дотримуємось погляду на ВНЗ як на інтеграційну та органічно-цілісну систему, а це, як відомо, означає, що властивості системи в цілому не є сумою інтегральних вла-

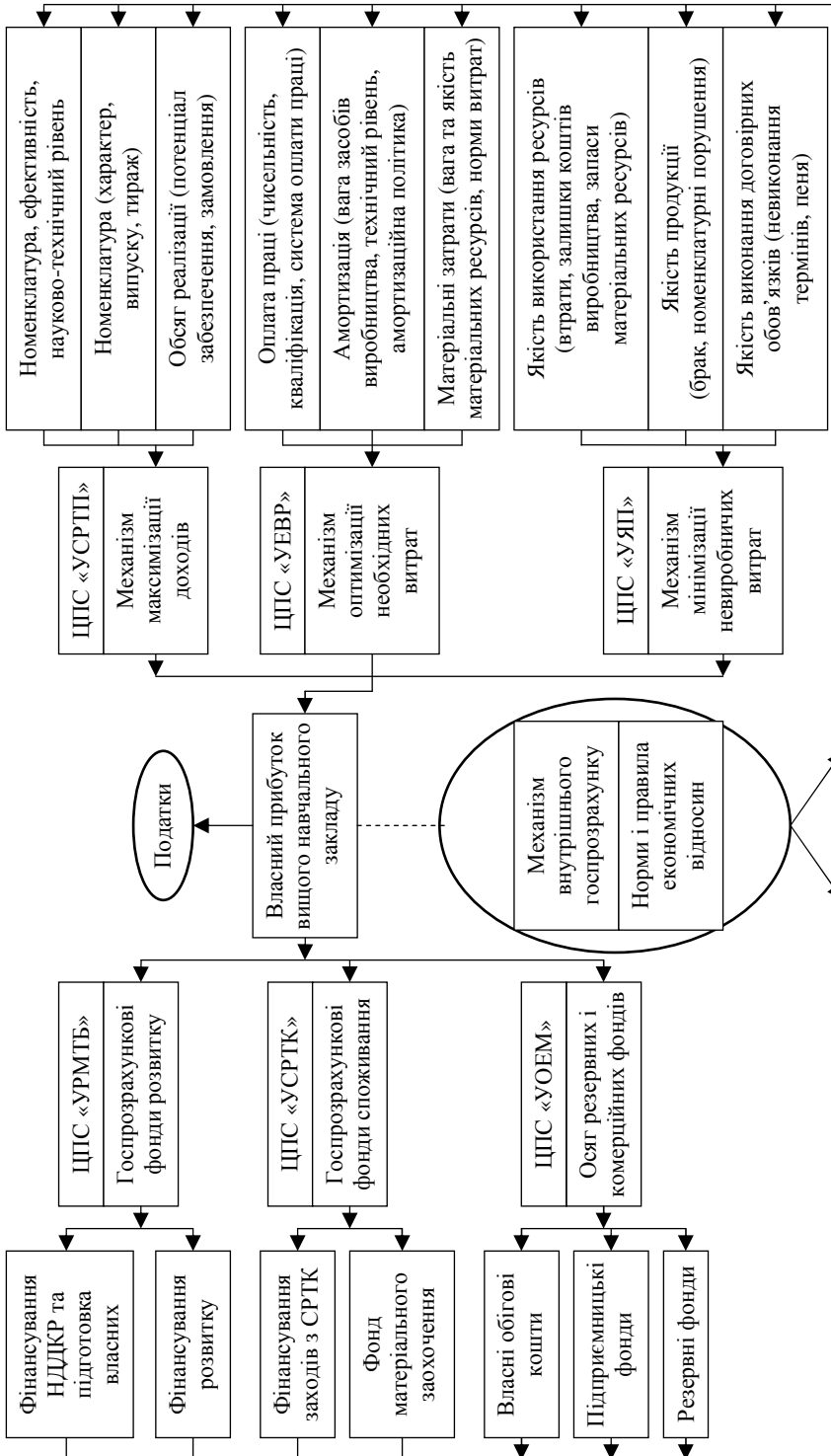

Рис. 1. Кругообіг коштів у системі управління вищим навчальним закладом, авторська розробка

стивостей, а основною ознакою цілісної системи є високий рівень організації, здатний забезпечити процеси розвитку, самоорганізації і самовідтворення. Очевидно, що кожна з цільових підсистем повинна мати власну цільову функцію, сукупність яких забезпечує отримання ВНЗ коштів і розподіл їх за основними напрямками діяльності. При цьому необхідно, щоб цільові функції були інтегровані в загальну модель, яка забезпечує максимум економічної ефективності діяльності ВНЗ. Зразкова схема такого розподілу цільових функцій за цільовими підсистемами показана в табл. 1 і на рис. 2–5.

Таблиця 1. Розподіл складових господарського механізму за цільовими підсистемам ВНЗ, авторська розробка

Блок «Функціонування ВНЗ»	Цільова підсистема	Характеристика механізму формування і розподілу прибутку
	ЦПС «Управління створенням і реалізацією товарної продукції»	Механізм максимізації прибутку ВНЗ.
	ЦПС «Управління ефективністю використання ресурсів» ЦПС «Управління якістю продукції»	Механізм оптимізації необхідних витрат на створення продукції. Механізм мінімізації непродуктивних витрат
Блок «Розвиток ВНЗ»	Блок «Оподаткування»	Механізм досягнення компромісу за обсягом оподаткованого прибутку ставкам і умовами оподаткування
	ЦПС «Управління розвитком матеріально-технічної бази»	Механізм розподілу прибутку ВНЗ для розвитку МТБ і пошукових досліджень.
	ЦПС «Управління організаційно-економічним механізмом» ЦПС «Управління соціальним розвитком трудового колективу»	Механізм формування комерційних і резервних фондів. Механізм формування колективних і індивідуальних фондів споживання.
	Блок «Внутрішньо-університетський госпрозрахунок»	Механізм розподілу прибутку між колективним і індивідуальним споживанням і між організаційно-структурними ланками ВНЗ, відносини оренди.

Рис. 2. Структура чинників, які визначають прибуток ВНЗ, авторська розробка

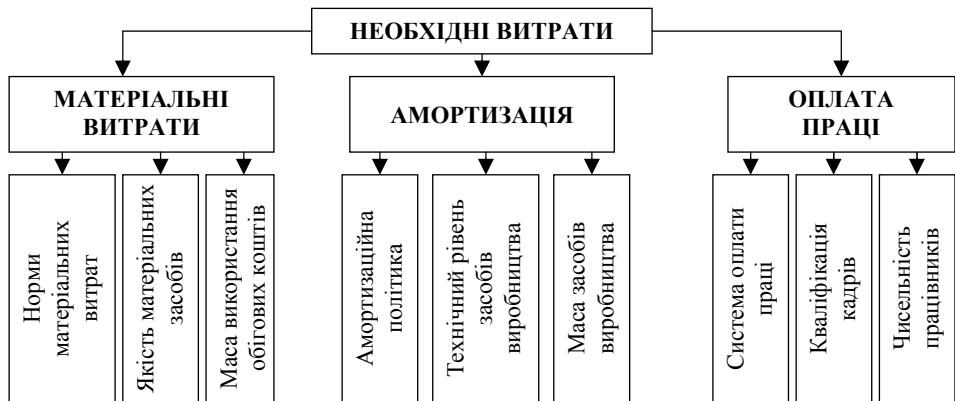

Рис. 3. Структура чинників, які визначають розміри необхідних витрат ВНЗ, авторська розробка

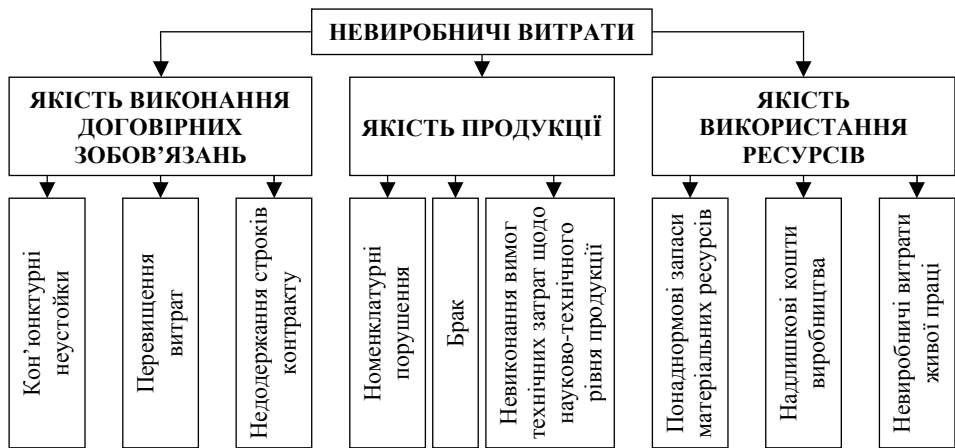

Рис. 4. Структура чинників, які визначають невиробничі витрати ВНЗ, авторська розробка

Рис. 5. Структура чинників, які визначають залишковий прибуток ВНЗ, авторська розробка

Після розгляду загальної моделі управління ВНЗ як канонічної системи, механізм її дії і склад завдань з реалізації загальносистемних функцій, можна сформувати функціонально-цільову модель підсистеми СУЕБВНЗ.

Висновки. В системі управління ВНЗ існує ряд заходів, спрямованих на забезпечення економічної безпеки. Проте слід зазначити два важливі моменти. Не можна упевнено стверджувати, що в реальній практичній діяльності модель управління ВНЗ і перераховані завдання реалізуються повною мірою. Другий момент полягає в тому, що теперішнє тяжке положення ВНЗ є наслідком нездатності держави забезпечити повноцінне фінансування вищої школи. Отже, підсистема забезпечення економічної безпеки має бути орієнтована на управління фінансами ВНЗ. Це означає, що цільові функції підсистеми повинні забезпечувати управління фінансовими потоками як бюджетного, так і позабюджетного характеру. Що ж до загальносистемних функцій СУЕБВНЗ, то, на нашу думку, вони мають бути ідентичними з функціями системи управління ВНЗ, за винятком функцій «Фінансування і кредитування», оскільки СУЕБВНЗ сама орієнтована на управління фінансовими потоками. Таким чином, «вбудовування» моделі СУЕБВНЗ в систему управління ВНЗ забезпечується, по-перше, ідентичністю загальносистемних функцій, а по-друге, деталізованим представленням функції «Фінансування і кредитування». Досліджуючи питання налаштування СУЕБВНЗ, ми виходимо з того, що СУЕБВНЗ, будучи підсистемою ВНЗ, містить ознаки складної системи і тому підпорядкована принципу дуальності управління, який в даному випадку полягає в тому, що цілі підсистеми, з одного боку, залучають фінансово-економічні засоби, а з іншого — оптимально (раціонально) їх витрачають. На основі такого підходу зроблена спроба представити структуру цільових підсистем і комплексу завдань, пов'язаного з діяльністю СУЕБВНЗ.

1. Антонова О.М. Вимірний механізм економічної безпеки діяльності вищого навчального закладу // Економіка. Менеджмент. Бізнес.— 2013.— №1, Т. 1. — С. 86–94.

2. Ареф'єва О.В. Наукові основи формування економічної безпеки підприємств // Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України: Збірник матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 16–17 травня 2001 р.). — К.: Європейський ун-т фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу, 2003. — С. 49–53.

3. Бабанова Ю.В. Теоретико-методологические основы экономической безопасности хозяйствующих субъектов: Дис... канд. экон. наук: 08.00.01. — Челябинск, 2004. — 198 с.

4. Бабанова Ю.В., Орлов В.М. Методология оценки уровня инновационного развития предприятия // Менеджмент в России и за рубежом.— 2013.— №4. — С. 3–10.

5. Боголиб Т.М. Университет как экономическая корпорация (опыт США) // Вісник економічної науки України.— 2010.— №2. — С. 13–17.

6. Будович Л.С. Аудит безопасности предприятия как метод оценки эффективности управления системой безопасности // Власть.— 2007.— №2. — С. 47–50.

7. Будович Л.С. Управление предприятием на основе совершенствования системы экономической безопасности: Дис... канд. экон. наук: 08.00.05. — М., 2007. — 212 с.

8. Вишняков Я.Д., Марченко С.А. Управление обеспечением безопасности предприятий: экономические подходы // Менеджмент в России и за рубежом.— 2001.— №5 // www.mevriz.ru.

9. Горячева К.С. Фінансова безпека підприємства. Сутність та місце в системі економічної безпеки // Економіст.— 2003.— №8. — С. 65–67.

10. Грунин О.А., Грунин С.О. Экономическая безопасность организации. — СПб.: Питер, 2002. — 160 с.

11. Грунин С.О. Механизм управления экономической безопасностью организации. — СПб, 2001. — 195 с.

12. *Домарев В.В.* Безопасность информационных технологий. Методология создания систем защиты. – К.: ТИД «ДС», 2001. – 688 с.
13. *Єрмошенко М.М.* Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. – К.: КНТЕУ, 2001. – 309 с.
14. *Кашин А.В.* Экономическая безопасность предприятий: управленческие проблемы // Экономические науки.– 2008.– №1. – С. 171–173.
15. *Кимберг А.Н.* Развитие университета и субъекты развития // Университетское управление.– 2003.– №3. – С. 37–43.
16. *Кимберг А.Н.* Университеты: противоречия развития // Университетское управление.– 2003.– №1. – С. 30–34.
17. *Козаченко Г.В., Пономарьов В.П., Ляшенко О.М.* Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: Монографія. – К.: Лібра, 2003. – 280 с.
18. *Крат О.А., Терованесов М.Р.* Параметри, що визначають функціонування системи вищої освіти // Економічний простір.– 2013.– №72. – С. 298–310.
19. *Маркс К., Энгельс Ф.* Сочинения. – Изд. 2. – М., 1973. – Т. 47, Гл. 1. – 658 с.
20. *Мищенко С.Н.* Система обеспечения экономической безопасности организации: Дис... канд. экон. наук: 08.00.05. – Ростов-на-Дону, 2004. – 197 с.
21. *Оболєнька Т.Є.* маркетинг освітніх послуг: вітчизняний і зарубіжний досвід. – К.: Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2001. – 208 с.
22. *Олейников Е.А.* Экономическая и национальная безопасность: Учебник. – М.: Экзамен, 2005. – 766 с.
23. *Полушкин О.А.* Управление безопасностью предприятий в условиях рыночной экономики // Закон и право.– 2005.– №10. – С. 46–50.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2015.